

Covid-19 Sürecinde Sosyal ve Dini Hayatta Değişimin Beraberinde Getirdiği Riskler ve Fırsatlar Üzerine Bazı Değerlendirmeler

İhsan ÇAPCIOĞLU¹ ve Niyazi AKYÜZ²

Öz

2019 yılının sonbahar aylarında Çin'de ortaya çıkan ve 'Covid-19' olarak isimlendirilen yeni tip bir koronavirüs, kısa süre içinde tüm dünyaya yayılarak bireysel ve toplumsal hayatı esir almıştır. Küreselleşme sürecinde dünyanın kitle iletişim araçlarıyla büyük ölçüde birbirine bağlanarak haberleşme odaklı bir "ağ toplumu"nun oluşması, çeşitli ülkelerdeki salgın haberlerinin kısa sürede gezegenimizi dolaşmasına imkân sağlamıştır. Yüzbinlerce insanın hayatını kaybettiğine ve milyonlarcasının yaşama tutunmak için mücadele ettiğine ilişkin bu haberlerle birlikte sevimli "mavi gezegenimiz" adeta kara kıtalardan oluşan küresel bir hastaneye dönüşmüştür. Birbiri ardı sıra ilan edilen sokağa çıkma yasakları, karantina ve izolasyon tedbirleri ile birlikte insanlar kendilerini küresel bir hapishanenin demir parmaklıkları arasında hasta, mutsuz, umutsuz ve yalnız hissetmeye başlamıştır. Bu süreçte, aynı mekânı paylaşan insanlar arasına bile zorunlu "mesafe"ler girmiştir. İnsanlar en yakınında yer alan kişilerle bile fiziksel temasta bulunmaya çekinmiş; anne-babalar çocuklarına, aile büyükleri birbirlerine, dede-neneler torunlarına sarılmaya cesaret edememiş ve birbirlerine duygularını beden diliyle aktarmaya hasret kalmıştır. Komşu, akraba, arkadaş ve akranlar arası görüşmelere, aileler arası ziyaretleşmelere zorunlu olarak ara verilmiştir. Bu makalede, Covid-19 pandemisi döneminde sosyal ve dini hayatın olağan zamanlardakinden farklı işleyişi, yakın ve uzak çevre ile ilişkilerdeki değişimler örnekliğinde ortaya çıkardığı riskler ve muhtemel fırsatlar çerçevesinde ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Covid-19 Pandemisi, Sosyal Değişim, Sosyal Hayat, Sosyal İlişkiler, Dini Hayat.

Some Evaluations on the Risks and Opportunities Brought by the Change in Social and Religious Life during the Covid-19 Process

Abstract

A new type of coronavirus, named 'Covid-19', which emerged in China in the autumn months of 2019, spread all over the world in a short time and took individual and social life hostage. In the process of globalization, the world has been largely connected to each other through mass media and the formation of a communication-oriented "network society" has enabled news of epidemics in various countries to travel around our planet in a short time. With this news that hundreds of thousands of people have lost their lives and millions are struggling to hold on to life, our lovely "blue planet" has turned into a global hospital consisting of dark continents. With the curfews, quarantine and isolation measures declared one after another, people began to feel sick, unhappy, hopeless and lonely between the iron bars of a global prison. In this process, mandatory "distances" have been introduced even between people who share the same space. People were afraid to make physical contact even with the people closest to them; Parents did not dare to hug their children, elders did not dare to hug each other, grandparents did not dare to hug their grandchildren, and they longed to convey their feelings to each other through body language. Meetings between neighbors, relatives, friends and peers, and visits between families have been compulsorily suspended. In this article, the different functioning of social and religious life during the Covid-19 pandemic period compared to normal times is discussed within the framework of the risks and possible opportunities it poses, such as changes in relations with the near and distant environment.

Key words: Covid-19 Pandemic, Social Change, Social Life, Social Relations, Religious Life.

¹ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Anabilim Dalı, ihsancapcioglu@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-4796-5232

² Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, niyaziakyuz06@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8806-0849

Giriş

Dünya tarihinde hem toplumların, hem de bütün insanlığın hayatını derinden etkileyen, ekonomik, siyasi ve sosyokültürel düzenlerini altüst eden büyük depremler, kuraklıklar ve seller gibi doğal afetlerin örneklerine sıkça rastlanmıştır. Bu afetlerin, bireylerin ve toplumların hayatında yıkıcı sonuçları olmuştur (Çapcıoğlu, Kaya, 2021, s. 9). Bu sonuçların ortaya çıkışında, insanın bireysel sorumluluğundan söz edilmekle birlikte, faturayı bütünüyle ona çıkarmak doğru bir yaklaşım değildir. Bununla birlikte, bireylerin yanı sıra, çeşitli toplulukların ve siyasi liderlerin sorumlu olduğu savaşların da büyük toplumsal, biyolojik ve ekonomik çöküşlere neden olduğu bilinmektedir. Tarihi bilgilerimiz, salgın hastalıkların da insanlığın başına büyük belalar açtığına ve milyonlarca insanın hayatına mal olduğuna işaret etmektedir. Söz gelimi, geride bıraktığımız yüzyılın başlarında İspanya’da yaşanan salgının yıkıcı etkilere, insani ve toplumsal krizlere neden olduğu görülmektedir. Dünya tarihinin kaydettiği iki büyük savaşın ve salgın hastalıkların insanlık üzerinde yarattığı büyük tahribatları düşündüğümüzde, bu olayları “toplumsal afetler” başlığı altında kavramsallaştırabiliriz (Çapcıoğlu, Kaya, 2021, s. 11). Bu afetlerden bazılarının etkileri, belirli toplumların hayatıyla sınırlıyken, bazılarının tüm dünyayı çepeçevre saran küresel ölçekte yıkıcı sonuçlara yol açtığı anlaşılmaktadır.

2019 yılının sonbahar aylarında Çin’de ortaya çıkan ve ‘Covid-19’ olarak isimlendirilen yeni tip bir koronavirüs, kısa süre içinde tüm dünyaya yayılarak bireysel ve toplumsal hayatı esir almıştır. Küreselleşme sürecinde dünyanın kitle iletişim araçlarıyla büyük ölçüde birbirine bağlanarak haberleşme odaklı bir “ağ toplumu”nun oluşması, çeşitli ülkelerdeki salgın haberlerinin kısa sürede gezegenimizi dolaşmasına imkân sağlamıştır. Yüzbinlerce insanın hayatını kaybettiğine ve milyonlarcasının yaşama tutunmak için mücadele ettiğine ilişkin bu haberlerle birlikte sevimli “mavi gezegenimiz” adeta kara kıtalardan oluşan küresel bir hastaneye dönüşmüştür. Birbiri ardı sıra ilan edilen sokağa çıkma yasakları, karantina ve izolasyon tedbirleri ile birlikte insanlar kendilerini küresel bir hapishanenin demir parmaklıkları arasında hasta, mutsuz, umutsuz ve yalnız hissetmeye başlamıştır. Bu süreçte, aynı mekân paylaşan insanlar arasına bile zorunlu “mesafe”ler girmiştir. İnsanlar en yakınında yer alan kişilerle bile fiziksel temasta bulunmaya çekinmiş; anne-babalar çocuklarına, aile büyükleri birbirlerine, dede-neneler torunlarına sarılmaya cesaret edememiş ve birbirlerine duygularını beden diliyle aktarmaya hasret kalmıştır. Komşu, akraba, arkadaş ve akranlar arası görüşmelere, aileler arası ziyaretleşmelere zorunlu olarak ara verilmiştir (Çapcıoğlu, 2021, s. 119-120). Bu makalede, Covid-19 pandemisi döneminde sosyal ve dini hayatın olağan zamanlardakinden farklı işleyişi, yakın ve uzak çevre ile ilişkilerdeki değişimler örneğinde ortaya çıkardığı riskler ve muhtemel fırsatlar çerçevesinde ele alınmaktadır.

Covid-19 Sürecinde Yükselen Risk Algısı ve Din

Covid-19 salgını sürecindeki kısıtlamalardan hem dünya düzeninin, hem de toplumların kendi düzeni ve işleyişinin olumsuz yönde etkilendiği bilinmektedir. Bu olumsuzluklardan en fazla etkilenenlerin sosyoekonomik açıdan gelir düzeyi düşük ülkelerde yaşadığında kuşku yoktur. Bununla birlikte ister geri kalmış, ister gelişmekte olan ve isterse gelişmiş kategorisinde yer alsın bütün ülkeler, bu süreçte tanımadıkları yeni bir “düşman”la mücadele etmek durumunda kalmış ve küresel ölçekte yıkıcı etkileri görülen bu yeni düşmanı tanıyıp yönetmeye çalışmışlardır. Ülkeler, bir taraftan ne kadar süreceği kestirilemeyen bu süreçle başa çıkmaya yönelik kısıtlamalar getirirken, diğer taraftan bu kısıtlamalardan bireysel yaşam alanları ve özgürlükler de nasibini almıştır.

Dünyamız 20. yüzyılın başlarındaki büyük ekonomik buhrandan sonra 21. yüzyılın başlarında da büyük yıkıma yol açan küresel bir sağlık kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Esasen Covid-19 pandemisi, sadece çok sayıda can kaybına yol açan bir sağlık sorunu olarak kalmamış, aynı zamanda virüsün yayılmasını önleyici kısıtlamalar nedeniyle ekonomileri de durma noktasına getirmiştir. Çeşitli ülkeler ekonomik gücüne, toplumsal gelişmişlik düzeyine göre sosyoekonomik hayatı yeniden düzenlemek için tedbirler almak ve yeni politikalar geliştirmek zorunda kalmıştır. Elbette bu tedbirlerin amacı, söz konusu büyük salgının yol açtığı insani kayıpları ve bunun yol açması muhtemel ekonomik tahribatı azaltmaktır. Bununla birlikte

lkeler, insani ve ekonomik kayıpları asgari düzeyde tutabilmek için bir denge arayışında olmuş ve bu süreci olabildiğince iyi yöneterek kayıplarını en aza indirebilmek için büyük bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu kapsamda gündelik hayatın işleyişini domine eden restoran ve kafeler kapatılmış, makinalar durmuş, fabrikalar üretim yapamaz hale gelmiş, okullar kapanmış, çok sayıda insanın birlikte katıldığı toplantı ve organizasyonlar iptal edilmiş, devlet memurları evden çalışmaya başlamış, insanlar sadece zorunlu ihtiyaçları için sokağā çıkacak hale gelmiş ve nihayet 65 yaş üstü ile 18 yaş altı bireyler evlerine hapsolmuştur.

Covid-19 süreci bireylerin yakın ve uzak çevrelerindeki diğeri insanlarla ilişkilerine önemli ölçüde kısıtlamalar getirirken, özellikle karantina ve izolasyon uygulamalarıyla birlikte, kamu ve özel sektör çalışanlarının evde kalış sürelerinin uzamasına neden olmuştur. Zamanının önemli bir kısmını evde geçirmeye başlayan bu insanlar, evi adeta yeniden keşfetmeye başlamıştır. Nitekim sokağā çıkma yasağının ilan edildiğii dönemde sosyal medya hesaplarından eşiyile ve çocuklarıyla birlikte vakit geçirmenin, ailece ekmek yapımı gibi çeşitli ev içi pratiklerin ve oynadıkları oyunların heyecanını paylaşan kişilerin sayısında önemli bir artış gözlenmiştir. Pandemi sürecinde evde kalmanın çekirdek aile üyeleri arası paylaşım ve yardımlaşma kültürünü yeniden canlandırdığı görülmüştür. Ancak evde kalan sürenin uzamasıyla birlikte aile içi çatışmalara ilişkin haberler de medyada yer bulmaya başlamıştır. Söz gelimi çeşitli bahanelerle eşine şiddet uygulayan, çocuklarıyla, akraba ve komşularıyla gerilimli ilişkiler yaşayan kişilere ilişkin örneklere kitle iletişim araçlarında ve sosyal medyada sıklıkla rastlanmıştır.

Pandeminin yakın çevre ilişkilerine etkisi çekirdek aileler ile sınırlı değildir. Geniş ailede çocukları ve torunlarıyla birlikte ya da yalnız yaşayan 65 yaş üstü bireylerin durumu da bu süreçte üzerinde en çok konuşulan başlıklar arasında yer almıştır. Bu yaş grubuna yönelik gerek dünyada gerekse ülkemizde çeşitli tedbirlerin alındığı, bu kapsamda sokağā çıkma yasağı ve kısıtlaması başta olmak üzere halk sağlığını koruyucu önlemlere başvurulduğı görülmüştür. Çocuklarla birlikte salgının en çok etkilediğii kesimi oluşturan yaşlıların maruz kaldığı bu izolasyon süreci, onların sosyalleşme pratiklerini minimize eden etkilere yol açmıştır. Böylece eşiyile ya da yalnız yaşayan yaşlıların sosyal hareketlilikleri ev içi ile sınırlı hale gelmiştir.

Pew Araştırma Merkezi'nin 13-19 Temmuz 2020 tarihleri arasında 10,211 kişi üzerinde gerçekleştirdiğii bir araştırmada, katılımcılara "koronavirüs salgınıyla başa çıkmada yardımcı olması için aşağıdakilerden her birini hangi sıklıkla yaparsınız?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya Amerikalıların verdiğii cevaplar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 1: Koronavirüs salgınıyla başa çıkmada yardımcı olması için aşağıdakilerden her birini hangi sıklıkla yaparsınız?

Ne sıklıkla yaparsınız?	Her Gün	Her Hafta	Her Ay	Ayda Birden Az	Hiç
Dua	43	12	4	9	31
Dini metin okuma	17	12	5	13	52
Telefon veya video ile akraba ya da arkadaşlarla görüşme	34	36	10	8	12
Televizyon ya da film izleme	73	16	3	3	5

Tablo 1'de görüldüğü gibi Covid-19 salgınıyla başa çıkma konusunda Amerikalıların yaklaşık % 70'i duanın gücüne inanmaktadır. Amerikalılar arasında her gün dua ettiğini belirtenlerin oranı % 43, her hafta dua edenlerin oranı % 12, her ay dua edenlerinki % 4 ve ayda birden az dua ettiğini söyleyenlerin oranı % 9'dur. Amerikalıların % 31'i ise hiç dua etmediğini ifade etmiştir. Amerikalıların yaklaşık yarısı ayda bir kereden az olmayacak şekilde dini metin okumaları yapmaktadır. Bununla birlikte katılımcıların geleneksel ve yeni medya araçlarını kullanım sıklığı oldukça yüksektir. Amerikalıların % 90'a yakını telefon ya da video konferans

yoluyla akraba ve arkadaşlarıyla periyodik olarak görüşmektedir. Katılımcıların medya içeriklerini kullanımı yakın ve uzak çevredeki kişilerle yapılan görüşmelerle sınırlı değildir. Pandemi döneminde evde kalan sürenin uzamasıyla birlikte serbest zamanlarını televizyon ya da film izleyerek geçirdiğini söyleyenleri oranı % 95'tir. Bu katılımcıların yaklaşık 3/4'ü (% 73) "her gün" seçeneğini tercih ederek ekran karşısında geçirdiği sürenin oldukça yüksek olduğunu belirtmiştir (Çapcıoğlu, 2021: 124).

Deprem, sel, yangın, salgın hastalık gibi afet dönemlerinde dini inançları güvenli bir sığınak olarak görme eğiliminin arttığı bilinmektedir. Bu çerçevede, özellikle duanın olağanüstü zamanların ürettiği yıpratıcı etkilerle bozulan ruh sağlığını onarıcı bir güce sahip olduğu, konuyla ilgili araştırmalardan elde edilen çeşitli verilerle desteklenmektedir (Kula, 2002; Koç, 2005; Argyle, 2006; Yapıcı 2007). Afetlerin yol açtığı krizlerle başa çıkma konusunda beşeri çabaların beklentileri karşılamakta zorlandığı zamanlarda duanın yanı sıra, ibadetlerin ve özellikle toplu ibadetlerin manevi enerjiyi yükseltici sonuçları olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim aynı araştırma kapsamında sorulan "geçtiğimiz ayda kilise, sinagog, mescit veya diğer ibadet mekânlarına katılım sağladınız mı?" başlıklı soruya, katılımcıların sadece % 12'si "evet" yanıtı vermiştir. Bu sonucun ortaya çıkışında, pandeminin etkilerinin güçlü bir şekilde hissedilmeye devam ettiği günlerde insanların topluca bir arada bulunulan mekânlardan uzak durmaya yönelik ikazlara uyma eğilimlerinin etkili olduğu aşikârdır. Benzer bir soruya verilen yanıtlar da bunu desteklemektedir. Bu kapsamda, "geçtiğimiz ay dini hizmetleri televizyondan ya da çevirim içi izlediniz mi?" sorusuna katılımcıların verdiği "evet" yanıtının, yüz yüze katılımın yaklaşık üç katı (% 33) olduğu görülmektedir.

Amerikalı katılımcılara bir önceki ay televizyonda veya çevirim içi izledikleri dini hizmetleri ne kadar tatminkâr buldukları da sorulmuştur. Katılımcıların % 54'ü çevrimiçi din hizmetlerinden memnun olduğunu ifade etmiştir. Bu hizmetleri tatminkâr bulanların oranı ise % 37'dir. Katılımcıların çok azı (% 9) bu tür hizmetleri tatmin edici bulmadığını belirtmiştir. Geçen ay din hizmetlerine çevrimiçi katılım sağlayan 3,740 kişilik bu gruba, dini hizmetleri televizyon veya çevirim içi izlemeye ne zaman başladıkları sorusuna, % 46'sı koronavirüs salgınından önce yanıtı vermiştir. Katılımcıların yarısından fazlası ise, koronavirüs salgını sürecinde çevrimiçi din hizmetleriyle tanıştığını belirtmiştir. Bu sonuç, Amerikalılar arasında çevrimiçi dini ibadetlere katılımın pandemi döneminde artış gösterdiğine ilişkin verileri desteklemektedir.

Sosyal ve Dini Hayatta Riskleri Fırsata Dönüştürmenin İmkânı

Küresel salgının ortaya çıkışından itibaren sayısı her geçen gün katlanarak artan yeni vakalar ve can kayıplarının etkisiyle insanlar, kitle iletişim araçlarından ve sosyal medyadan yayılan haberlere dikkat kesilmiş ve böylece tüm dünya adeta bir korku tüneline girmiştir. Farklı iletişim kanallarından yayılan, bazıları birbirini tekrarlayan haberlerin, bireylerin ruh ve beden sağlığı üzerinde yarattığı tahribat, virüsün insan hayatına mal olan tahribatıyla yarışır hale gelmiştir. Covid-19'un saldırdığı bu korku, küresel çapta endişeli insan manzaralarının görünürlüğünü artırmıştır. Bununla birlikte salgının küresel ölçekteki söz konusu yüksek riskli sonuçlarının yanında imkân ya da fırsat olarak değerlendirilebilecek yönlerinin de olduğu söylenebilir.

Her şeyden önce iletişim imkânlarının ve kanallarının çeşitlenip arttığı, bilimsel bilginin üretimi ile bilimsel verilere ulaşımın hızlı ve kolay hale geldiği günümüz teknolojik gelişmeleri çerçevesinde, özellikle ülkemizde tıp biliminin ulaştığı seviyenin azımsanmayacak ölçüde yüksek olduğu anlaşılmıştır. Nitekim salgın sürecinde bilime ve bilim insanlarının değerlendirmelerine fazlasıyla itibar edildiği gözlenmiştir. Her ne kadar bu süreçte insanlar, tıp uzmanlarının bilimsel değerlendirmelerine odaklansa da, bu değerlendirmelere gösterilen ilginin zihinsel kodlarımızda uzun vadeye yayılan olumlu etkilerinin yerleşme ihtimali olduğunu söyleyebiliriz. Gerek tıp uzmanlarının gerekse sağlık çalışanlarının ülkemizdeki saygınlığı ile ilgili her hangi bir kuşku bulunmamakla birlikte hem doktorlar hem de sağlık çalışanlarıyla ilgili olumsuz gözlem ve düşüncelerin varlığı bilinmektedir. Söz konusu düşüncelerin hastalıkların teşhis ve tedavi sürecinde, sağlık çalışanlarının ihmal ve kusurlarına yönelik iddialar ile birlikte gündeme geldiği görülmektedir. Her ne kadar bu iddialar genel kabullere dayanmasa da bazı toplum kesimlerinin

bu olumsuzlukları genelleştirme eğiliminde olduğu bilinmektedir. Salgının kontrol altına alınması amacıyla devlet kurumlarının aldığı tedbirlerin uygulanmasına yönelik bilinçlendirme kampanyalarının ve yaptırımların da etkisiyle sağlık çalışanlarına uygulanan kurumsal disiplinin beraberinde getirdiği sektör lehine sonuçlardan söz edilmelidir. Bu kapsamda sağlık sektörü çalışanlarının günlerce, hatta aylarca evlerine uğrayamamaları gibi fedakârlıklarının ve başkalarının canını kurtarabilmek için kendi canlarını tehlikeye atmalarının sıkça vurgulanmasının toplumsal statülerinin yükselmesine katkıda bulunduğu gözlenmiştir.

Covid-19 salgınıyla mücadele sürecinde, iyi yönetildiğinde olumlu sonuçlar alınabilecek alanlardan biri de aile üyeleri arasındaki ilişkilerdir. Toplumsal olarak iyi örgütlenmiş bir insan profiline sahip olmadığımız, sosyal bilimlerle meşgul olanlarca dile getirilen hususlar arasındadır. Bu durumun çeşitli sebeplerinden söz edilebilir. Ancak pandemi sürecinde söz konusu sebeplerin ortaya çıkardığı sonucun, biraz iyi niyetli gayretlerle olumlu yöne doğru çevrilebileceği anlaşılmıştır. Koronavirüsle mücadele sürecinde zorunlu olarak birçok kişinin evlere kapandığı günlerde, çeşitli sebeplerle bozulan aile içi iletişimin, aile üyelerinin yeniden sosyalleşmesi için önemli fırsatlar sunduğu gözlemlenmiştir. Pandemi öncesinde bozulan ya da en azından örselenen aile içi iletişim, bu dönemde tamir edilme imkânı bulmuştur. Öyle ki uzun süre geçirilen ev içi zamanın, birlikte gerçekleştirilen işlerin ve ulaşılan ortak sonuçların etkisiyle aile büyükleri, çocuklarının bazı özelliklerini daha yakından gözleme ya da ilk defa fark etme fırsatı yakalamıştır. Diğer taraftan çocuklar, ebeveynleriyle bozulan ilişkileri nedeniyle oluşan önyargılı veya negatif tutumlarını gözden geçirme, onları yeniden değerlendirme ve tanıma imkânı elde etmiştir. Böylece ebeveynleriyle veya kardeşleriyle daha fazla vakit geçirip sosyalleşme ihtiyacında olan çocukların bu ihtiyacının karşılanmasına yönelik nitelikli zamanlar ve önemli fırsatlar oluşturulabilmiştir.

Koronavirüsle mücadele sürecinde olumlu sonuçlar alabileceğimiz alanlardan biri de, yaşlılarımızla ilişkilerimiz olmuştur. Esasen yaşlılarımız, her ne kadar bu süreçte evde yaşamaya mahkûm edilse de, süreci ve ortaya çıkması muhtemel olumsuz sonuçlarını birlikte değerlendirdiğimizde, bu uygulamanın onların sağlığını korumaya matuf olduğu aşikârdır. Yaşlılarımızı salgından uzak tutarak sağlıklarını koruma hususuna farklı toplum kesimlerince daha fazla özen gösterilmesinin, sorunlarına duyarsız kalarak çeşitli sebeplerle ihmal ettiğimiz bu insanları toplum olarak daha fazla hatırlamaya ve onlara daha fazla değer vermeye katkıda bulunduğu görülmektedir. Her ne kadar bu dönemde yaş ayrımcılığı olarak değerlendirilebilecek haberler kamuoyunun gündemine gelse de, toplumun genel refleksinin ve eğiliminin yaşlıları koruma yönünde şekillendiği gözlenmiştir.

Salgınla mücadele sürecinde örgün eğitimin ve özellikle sınavların yüz yüze yapılamadığı için çevrimiçi ortamlara taşındığı herkesin malumudur. Ancak bu süreçte çevrimiçi sınavların yeterince güvenli ve seçici olmadığı anlaşılmıştır. Diğer taraftan Türkiye genelinde yüz yüze yapılan bazı sınavlarda sokağa çıkma kısıtlaması getirilmiştir. Adayların sınav heyecanı nedeniyle fiziksel mesafe kurallarına uyulmasında yaşanması muhtemel olumsuzluklar düşünülerek alınan bu karar, sınav süresi ve geliş gidiş saatlerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu durum, bir taraftan toplum olarak çocuklarımıza ve gençlerimize ne kadar önem verdiğimizizin göstergesi olurken, diğer taraftan çocuklarına gereken önemi verme konusunda ihmali olan ebeveynlere sergilemeleri beklenen hedef davranış konusunda yol gösterici bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. Salgınla mücadele sürecinde olumlu değerlendirilebilecek bir başka alan ise, kurumsal işlemlerde dijitalleşme sürecinin hızlanmasıdır. Bu kapsamda olmak üzere gerek kamu kurumları gerekse özel şirketler ve bankalar aracılığıyla gerçekleştirilen işlemlerde önemli kolaylıklar sağlanmış; birçok işlemin dijital ortamda yapılması mümkün hale getirilmiştir.

Koronavirüsle mücadele sürecinde dini hayatımızda ve din algımızda da olumlu gelişmeler gözlemlenmiştir. Her şeyden önce bu süreçte dinimizin temizliğe verdiği önemin, gerek bireysel gerek ulusal gerekse de uluslararası boyutta ne tür faydalara yönelik olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Birey ve toplum sağlığı açısından temizliğin önemine yönelik dini referanslar yüzyıllardır vurgulanmasına rağmen, konuya gereken özenin gösterilmediği

bilinmekteydi. Ancak bu süreçte dünyamız, temizliğin insan sağlığı açısından sahip olduğu yaşamsal öneme tecrübe yoluyla ikna olmuştur. Hz. Muhammed'in salgın hastalıkların görüldüğü yerlerden uzak durulması ile ilgili hadisine sıkça atıfta bulunulması, İslam'ın salgın hastalıklara yönelik yaklaşımının ne kadar gerçekçi olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca doğal afetleri dinden uzaklaşmanın bir sonucu olarak gören toplum kesimlerinin, bütün dünyayı tehdit eden ve her inançtan insanların ölümüne neden olan bu salgın karşısında daha gerçekçi değerlendirmeler yaptıkları görülmüştür.

Sonuç

Covid-19 sürecinde dünya çapında risk algısı yükselirken güven algısının düşüş eğilimi sergilediği görülmüştür. Salgının ortaya çıkardığı küresel şaşkınlık ve şokun etkisiyle gözlemlenen bu manzara, zamanla yerini toplumsal hayatta kademeli bir normalleşmeye bırakmıştır. Dini hayatın da benzer manzaralara sahne olduğu ancak bireysel ve toplumsal hayatı domine eden atmosferin baskın rengine bağlı olarak zamanla farklı manzaraların da ortaya çıktığı görülmüştür. Nitekim dini tercihlerini umutla yönetmeyi başarabilen bireylerin çoğunlukta olduğu ortamların, sürecin geleceğine ilişkin güvene dayalı hayat endeksinin yükselmesine katkıda bulunduğu; aksi söz konusu olduğunda ise risk endeksi yüksek bir manzarayla karşılaştığı gözlenmiştir. Bu durumun tek istisnasını, kriz dönemlerinde bireysel hayatlarının kontrolünü sosyal hayatın bunaltıcı atmosferinin dışında tutmayı başarabilen insanlar oluşturmuştur (Çapcıoğlu, 2020, s. 88). Esasen salgınlara her yönden hazırlıklı olmak için sağlık, eğitim, ekonomi, tarım ve hayvancılık başta olmak üzere öncelikli alanlarda yapılan çalışmaların sürekli hale getirilmesi gerekmektedir. Güvenli gıda üretimi, su kaynaklarının korunması ve güvenli su temini, ekonomik kalkınma, geçim kaynaklarının çeşitlenmesi ve adil gelir dağılımı, ekosistemlerin bütünlüğü ve sağlık arasındaki karşılıklı ilişkiler, kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşım ile sistemik, entegre sağlık politikaları ve stratejileri için uygun politikaların hazırlanıp uygulanmasına ihtiyaç vardır (Öztürk, 2020, s. 91). Sosyal politika yapımcıların ve uygulayıcıların, pandeminin sağlık ve ekonomi sektörünün yanında, sosyal hayatın diğer alanlarına etkilerini de dikkate alması elzemdir. Çünkü sosyal hayat sağlık, ekonomi, politika, aile, eğitim, boş zaman değerlendirme ve nihayet dini hayat alanlarıyla bir bütündür. Bu bütünün parçaları arasında etkileşimsel ilişkiler bulunduğu için parçalardan birinde yaşanan bir değişimin diğer parçalara da sirayet etmesi ve domino etkisiyle zamanla toplum geneline yayılması adeta mukadderdir. Salgın hastalık gibi küresel etkileri kolaylıkla gözlemlenen hadiselerde ise yayılım çok daha hızlı ve tahrip edici olmaktadır. Benzer hadiselere hazırlıksız yakalanmamak için zamanında etkin politikalar tasarlamak, gerekli önlemleri almak, yaşananlardan dersler çıkarmak, bilinçli bir yönetim stratejisi ile sürdürülebilir politikalar belirlemek ve böylece muhtemel riskleri fırsata çevirmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Argyle, Michael (2006). "İbadet ve Dua". (çev. Mustafa Koç). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (21), ss. 317-338.
- Çapcıoğlu, İhsan (2020). "Pandemi, Post-Pandemi ve Yeni Dindarlık Modelleri". *TRT Akademi Dergisi Covid-19 Özel Sayısı*. ss. 80-89.
- Çapcıoğlu, İhsan (2021). "Salgın Döneminde Ramazanla Hayat Bulmak". (ss. 117-131). *Şifa Ayı Ramazan*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Çapcıoğlu, İhsan ve Kaya, Emine (2021). *Pandemi Döneminde Türkiye'de Dini Hayat Din Görevlileri Örneğinde Dini Hayata Genel Bir Bakış*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Koç, Mustafa (2005). "Ruh Sağlığı ile Dini Başa Çıkma Metodu Olarak Dua ve İbadet Fenomeni Arasındaki İlişki Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım". *EKEV Akademi Dergisi*. 9 (24), ss. 11-32.
- Kula, M. Naci (2002). "Deprem ve Dinî Başa Çıkma". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1, ss. 234-255.
- Öztürk, Recep (2020). "Yeni Normal Dönemde Salgın ile Mücadele Politikaları ve Hazırlık Çalışmaları". Muzaffer Şeker, Ali Özer ve Cem Korkut (Ed.). *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği* (ss. 77-93). 1. Baskı. Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara: TDV Yayın Matbaacılık Tesisleri.
- Yapıcı, Asım (2007). *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi.